

УДК 316.722+130.2

DOI: 10.15587/2313-8416.2019.174660

АНАЛІЗ КРИЗИ ЕТНОМЕНТАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДОБУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Л. В. Лисенко

У статті автор аналізує кризу етноментальної ідентичності в контексті кризи лінгвокультур у сучасному мультикультурному європейському просторі. Автор зосереджує увагу на феномені етнічного парадоксу, або етноренсансу, аналізує різні сценарії розвитку інтеграційних процесів у світовому мультикультурному полі, та пропонує шляхи подолання викликів, пов'язаних з глобалізацією. Ці явища розглянуто в контексті євроінтеграційного вектору українського народу. Особливу увагу приділено аналізу кризових проявів інтеграції представників різних країн в Європейській лінгвокультурній простір

Ключові слова: криза ментальної ідентичності, етнолінгвокультура, мультикультуралізм, етнічний ренесанс, точка ментальної опори

Copyright © 2019, Л. В. Лисенко.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Статтю присвячено дослідженню такої актуальної проблеми сьогодення, як криза етноментальної ідентичності окремих народів, зокрема українського, що намагаються увійти в загальносвітове глобалізоване середовище. Ця криза аналізується в контексті феномену етнічного парадоксу, або етноренсансу лінгвокультури, свідками якого в останні часи стали усі ми. Причиною звернення до цієї теми є виклики, що постали перед Україною разом з обранням Європейського вектору розвитку. А саме – необхідність інтегруватися у європейський і загальносвітовий культурний простір та водночас зберегти в усій повноті власну ментальну ідентичність.

2. Літературний огляд

Кризі ідентичності і проблемам мультикультуралізму було присвячено велику кількість наукових праць вітчизняних і закордонних дослідників.

Попри уявну простоту даної теми, не існує єдиного погляду на цю проблематику. В той час, як прибічники концепції мультикультуралізму розглядали його у якості мирного співіснування багатьох культур в одному демократичному просторі [1], реалізуючи своє право на ідентичність, інші вбачали небезпеку у некритичному прийнятті концепції *multikulti*, під якою ховається бажання піклуватися про слабшого-Інакшого з позиції зверх-

ності [2]. Дехто з вчених закликає об'єднатися не навколо абстрактної толерантності, а заради конкретного супротиву насильству та експлуатації [3]. Разом з цим існує точка зору, яка наголошує, що навпаки, через необачливу політику мультикультуралізму, світу загрожують занепад і поглинання європейських національних культур культурами мігрантів [4]. Багато уваги питанню кризи ідентичності приділили представники екзистенціальних течій, які констатують, що наслідками цієї кризи є зниження відчуття цілісності та віри людини в свою соціальну роль, і відбувається це саме через втрату власної ідентичності [5]. Передбачаючи ще під час Першої світової війни подальшу ескалацію глобалізаційних тенденцій, деякі вчені вбачають єдиний можливий шлях гармонійного розвитку країн в мультикультурному світі через національний ріст і розвиток, через національну творчість [6]. За їхньою думкою, оскільки вселюдство розкриває себе лише під видами національностей, денационалізація, просякнута ідеєю інтернаціональної Європи, інтернаціональної цивілізації, інтернаціонального людства, є справжнісінькою пустотою, небуттям [6]. Водночас, вже в наші дні великою увагою та прийняттям з боку багатьох вчених користується теорія, згідно з якою саме культура визначатиме найважливіші кордони, що розділяють людство [7].

Попри таку пильну увагу до предмету, тема ментальної ідентичності ще не знайшла свого широкого висвітлення в сучасній культурології. Причина полягає в тому, що семантика англійського концепту *mental identity* не збігається зі змістом *ментальної ідентичності* в нашому розумінні. Тому, окрім загальних аспектів, що вичерпно представлені в працях вищезгаданих вчених, нами проаналізовано ментальну самоідентифікацію носіїв української лінгвокультури з урахуванням її ухилу в переживання віктимності, що спричинило тривале пригнічення іншими лінгвокультурами. Також запропоновано шляхи подолання віктимного стану ідентичності через вибудову асертивної моделі взаємодії, яка допоможе сформулювати позитивне ставлення до носіїв інших ментальних і культурних кодів, водночас плекаючи власні, в усьому їх автентичному етнолінгвокультурному розмаїтті, та гармонійно інтегруючи неповторний візерунок своєї ментальної ідентичності у загальносвітову мультикультурну мозаїку.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження став пошук відповідних шляхів лінгвокультурної інтеграції, які б дозволили подолати негативні наслідки уніфікації глобального світу, та знайти у загальносвітовому середовищі лакуну, що дозволить різним народам, і в тому числі українцям, інтегруватися у світову спільноту та при цьому зберегти власну самобутність.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

1. Визначити чинники, які напряду впливають на виникнення та подальше формування ментальної ідентичності етнолінгвоспільнот.
2. Проаналізувати взаємовплив процесів глобалізації та етноренесансу в контексті політики мультикультуралізму.
3. Визначити, за якими сценаріями може проявляти себе етнічний парадокс сучасності в різних історичних умовах.

4. Матеріали і методи

Поставленої мети було досягнуто завдяки міждисциплінарному підходу, у тісному поєднанні теоретичного та дискурсивного аналізу, на матеріалі спостережень та емпіричних досліджень, даних компаративного аналізу та методом реконструкції стану концептуарію української лінгвокультурної свідомості в загальносвітовому контексті її існування.

5. Результати дослідження та їх обговорення

В результаті здійсненого дослідження було сформульовано закон лінгвокультурного інтеграційного парадоксу. Зокрема було виявлено, що для успішної інтеграції нації у загальносвітовий культурний простір принципового значення набувають розвиток її власної ментальної ідентичності та паралельний генезис її самобутньої лінгвокультури. Саме лінгвокультура кожного народу, народжена його ментальністю, створює той неповторний світ ідей, який і становить загальносвітову культурну цінність. Отже, щоби бути цікавими світові, та водночас не розчинитися у його глобалізованому розмаїтті, ми маємо

плекати своє неповторне лінгвокультурне обличчя. Водночас локальні лінгвокультури будуть існувати та успішно розвиватися, лише допоки вони будуть спроможні самовідтворюватися в конкурентному полі інших лінгвокультур. І якщо нам вдасться всередині себе подолати кризу ментальної ідентичності, вдасться зберегти та розвинути власні лінгвокультуру та мистецтво, вдасться стати потужною ментальною опорою для інших, створюючи свій неповторний світ ідей, цінностей та образів, тоді ми зможемо повноцінно доповнювати загальносвітовий культурний простір. А на доданок отримаємо здатність глибиною опановувати культурні здобутки інших народів і водночас бути ліками проти кризи ментальної ідентичності для наших європейських сусідів.

На перший погляд, найкоротшим шляхом в глобальну цивілізацію має бути засвоєння інших лінгвокультур та поступове розчинення у загальносвітовому культурному просторі. Але замість остаточного космополітичного злиття з іншими народами у найрізноманітніших союзах все частіше окремі нації підвищують свій голос, ніби виголошуючи: «Я – не такий, як інші. Особливий і неповторний. І за це право Я готовий боротися». При цьому останні слова – не метафора, адже багато років поспіль ми стаємо не лише свідками цієї неочікуваної боротьби, а навіть її завзятими учасниками. Цей момент умовно можна назвати відправною точкою ментальної самоідентифікації. Як правило, визначення починається з заперечення: «Я – не такий». Саме тут на допомогу особистості, яка намагається самовизначитись, приходять її менталітет. Тобто те, як ми відчуваємо світ навколо нас і як його відтворюємо в своїй діяльності – передусім творчій та духовній. А оскільки мова і культура є невід'ємними та найбільш ефективними царинами функціонування менталітету, на передову в битві за наше ментальне самоусвідомлення виходить лінгвокультура. Вона не лише несе в собі функцію мовного ідентифікатора, а й активно бере участь у формуванні менталітету нації, визначаючи, в який спосіб сприймають дійсність, мислять, на основі чого відтворюють свій загальний культурний потенціал.

Історія красномовно свідчить: саме піднесення в культурному вимірі визначає періоди розквіту кожного етносу та нації.

С. Хантінгтон в своїй книзі «Зіткнення цивілізацій» згадує термін «криза ідентичності», наголошуючи, що первинно його почали використовувати ще під час Другої світової війни для пояснення стану деяких хворих на психічні розлади, які втратили уяву про самих себе і про послідовність подій.

Проте відчути сутність кризи ідентичності неможливо без усвідомлення змісту самого терміну «ідентичність». Представник психоаналітичної школи в антропології та культурології Е. Еріксон на основі досвіду, набутого під час психіатричної практики, вивів визначення ідентичності, яке сьогодні є класичним: це суб'єктивне відчуття своєї тотожності й цілісності, котре є джерелом енергії і наслідування [8]. Тобто на етнічному та національному рівні ментальна ідентичність здатна ставати енергією або духовним ресурсом певного народу в боротьбі за власне збереження.

Фокус проблематики ідентичності людини зміщується з питання про її сутність та приналежність до питання про її унікальність. Отже, ми маємо, з одного боку, глобалізацію, яка нівелює ідентифікаційні маркери окремих етносів, а з іншого боку намагання цих етносів здобувати та відстоювати певну незалежність і свободу, захищаючись від глобалізації саме засобами ментальної самоідентифікації.

В такій системі співвідношень глобалізація виступає в ролі негативного, руйнівного фактору, адже вона, за висновками таких вчених, як Д. Белл, Дж. Грант, Дж. Мартін та ін., космополітична і байдужа до унікальності національних культур. А ще вона, руйнуючи етноцентризм, породжує його антагоніста – ксеноцентризм, деструктивний погляд на життя, в якому «добре там, де нас нема», тобто переконання, що культура та образ життя інших, як правило, економічно та політично потужніших народів – набагато кращі, змістовніші та досконаліші за власні.

Але у глобалізації є і певні позитивні сторони [9]. Серед них – активна інтеграція різних народів у загальносвітовий розвиток цивілізації, що передбачає акумулювання спільних зусиль у вирішенні багатьох складних викликів сьогодення, розв'язати які самотужки жодна нація не в змозі. А ще, в контексті інтеграційних процесів, глобалізація, за висновками багатьох вчених, призводить до того, що нації, об'єднані унікальними лінгвокультурними традиціями, починають опиратися поглинанню в уніфікованому мультикультурному різнобарві.

Це нагадує біологічну модель взаємовідносин людського організму та вірусного середовища – саме вірусні атаки на організм провокують його імунну систему до реагування та генерації захисту, що в результаті призводить до зміцнення імунітету та всього організму в цілому. Тобто наявність різноманітних етнічних культур навколо в процесі глобалізації є необхідною запорукою життєздатності власної етнолінгвокультури, адже їх взаємодія створює певну комунікативну компресію, якою провокує індивідуум або етнос на певну захисну реакцію, що виникає при зіткненні з іншою, не комплементарною ментальною свідомістю та лінгвокультурою. Ця реакція, з одного боку, підштовхує на заперечення тотожності («Я не такий, як вони»), а з іншої стає каталізатором бажання індивідууму та цілому народу навіть навмисне відповідати усталеним етноспецифічним стереотипам свого менталітету (іноді навіть всупереч власному етнічному походженню).

Назва цієї реакції закарбувалася в працях вчених, як так званий етнічний парадокс сучасності. Парадокс полягає в тому, що відродження національної свідомості викликає саме процес глобалізації, тобто намагання нівелювати етнічні особливості культур насправді призводить до протилежного результату – до етнічного ренесансу.

В межах українського простору етноренесанс спрацьовував кілька разів як захисна реакція на намагання поглинути і розчинити вітчизняну культуру, остаточно втілюючись у результати історичного Референдуму про Незалежність у 1991-му. Проте зусилля по нівелюванню всього національного з розпадом Союзу не припинилися, а змін поколінь, які ви-

росли вже зрусифікованими, виявилось недостатньо, тому криза ідентичності на наших теренах тривала. Нарешті, останні події в Україні стали каталізатором найбільш потужної хвилі етноренесансу, внаслідок якої процес перейшов з етнічного на загальнонаціональний рівень та сформував те, до чого прагнули покоління українців – політичну українську націю, яка об'єднує не лише через етнічну приналежність, а насамперед через ментальну і лінгвокультурну спорідненість та самоідентифікацію на основі комплементарного світовідчуття.

В цьому процесі важливою залишається роль точки ментальної опори – етнічної складової, навколо якої гуртується нація політична. Так само, як провансальці, ельзасці, бургундці та гасконці стали французами, баварці, саксонці та пруси засвоїли ім'я німців, а валлійців, корнуольців та шотландців об'єднали під назвою англійців, так в наші дні величезна кількість різноманітних, іноді навіть далеких за ступенем генетичної спорідненості етносів усе головніше називають себе українцями. Адже в момент стресу кожен народ, подібно до індивіду, шукає у власній лінгвокультурі свою точку ментальної опори. А збірний образ українця має всі передумови, щоб стати точкою такої опори для представника будь-якої етнічної спільноти.

Проте в сучасному світі трапляються і зворотні процеси – достатньо згадати хоча б референдум 2015 р. про відділення Шотландії від Англії, постійну боротьбу Квебекських франкофонів за самостійність в Канаді або сепаратизм басків і каталонців в Іспанії.

Разом з цим криза ментальної ідентичності здатна викликати деструктивні наслідки під час адаптації біженців. Зокрема, саме цю картину ми спостерігаємо зараз, коли Європейський лінгвокультурний простір безуспішно намагається інтегрувати величезну хвилю іммігрантів з Азійських та Африканських країн, яких приваблює високий рівень життя європейців. Саме для сприяння цій інтеграції колись в багатьох країнах світу було запроваджено вищезгадану політику мультикультуралізму.

Проте, зовні приваблюва своєю толерантністю, ця політика, за визначенням провідних Європейських політиків (Меркель, Саркозі, Кемерон та ін.) зазнала краху. За спостереженнями багатьох аналітиків, цей крах настав у наслідок спроби створити у післявоєнному європейському просторі нову культуру, побудовану без цементуючої традиції консерватизму, європейської національної самосвідомості та християнства. Очікувалося, що в разі нівелювання цих рис оновлений культурний простір стане зручним і привабливим для постійно зростаючого потоку емігрантів та допоможе інтегрувати їх до Західного Світу. Натомість новоприбулі, відчуваючи духовну слабкість секуляризованої та вихолощеної ідеями толерантності Європейської культури та не знаходячи в європейських етносах нової потужної точки ментальної опори, замість інтегрування віддають перевагу іншому сценарію, а саме – зберігають свої старі етнолінгвокультурні та релігійні ідентичності, не бажаючи розчинятися в середовищі нейтральних та толерантних європейців, та навіть в третій генерації ледве

володіють літературною німецькою мовою. З цього приводу дуже доречним та переконливим є приклад з передмови А. Коха до скандально звісної книги німецького економіста Т. Саррацина «Німеччина. Самоліквідація. Смертельний вирок Німеччині вже винесено» [10]: «...замість культури Гете і Шиллера в німецькі міста приходять банди арабських тинейджерів, які говорять подібно до робінзонівського П'ятниці на жахливій суміші номінативів та інфінитивів».

Як бачимо, знову акцент в справі національної інтеграції та ментальної ідентифікації зроблено на лінгвокультурі. При цьому автор вважає доведеним той факт, що проблема збереження національної ідентичності німців спирається на проблеми збереження саме німецької лінгвокультури й пов'язаної з нею ментальної ідентичності, які, за словами Т. Саррацина, не розв'язати лише шляхом вдалого маніпулювання міграційними потоками.

Насправді, як доводить історичний досвід, інтеграція проходить вдало лише за умов не тільки економічного, але і культурного домінування країни, що приймає. Але водночас при цьому будь-який вплив на лінгвокультурні суб'єкти інтеграції може бути конструктивним лише у випадку побудови системи гармонійної взаємодії, а не жорсткої заборони чи спроб знищення.

При цьому варто пам'ятати, що, за футурологічними візіями багатьох провідних філософів та культурологів, існує лише єдиний можливий шлях гармонійного розвитку різних країн в мультикультурному глобалізованому світі. Це цілеспрямована генерація та збереження власного лінгвокультурного і ментального надбання, закарбованого передусім у скарбниці національної творчості, яке, в свою чергу, буде

цікавим для сприйняття іншими представниками загальносвітового співтовариства.

6. Висновки

1. Виникнення та подальше формування ментальної ідентичності етнолінгвоспільнот на пряму залежать від процесу самоідентифікації представників окремих угруповань – від малих етносів до великих політичних націй. При цьому початок процесу покладає так звана точка визначення власної нетотожності. А генератором подальшого розвитку ідентичності та точкою ментальної опори стає потенціал атрактивності їхньої культури.

2. Глобалізаційні процеси є одним з найпотужніших чинників виникнення кризи етноментальної ідентичності, або етнічного парадоксу сучасності. Адаже намагання глобальних лінгвоугруповань поглинути менші етнолінгвоспільноти часто стає фактором зовнішньої компресії, яка, в свою чергу, виступає потужним каталізатором процесу етноренесансу.

3. Існує два магістральних сценарії подолання кризи етноментальної ідентичності. Перший – сценарій Вавилонської Вежі, коли взаємодія між етнолінгвоспільнотами замість інтегрування призводить до сегрегації одних і домінування інших внаслідок того, що члени спільного простору існування перестають чути і розуміти одне одного. Другий – сценарій Круглого Столу, за яким голос кожного учасника буде почуто, і на якому замість мультикультурного бульйону буде викладено гармонійну полікультурну мозаїку Нової Європи, а неповторний Український ментальний візерунок в цій мозаїці допоможе подолати загальноєвропейську кризу ментальної ідентичності та стане тим змістовним комплексним доповненням, яке зробить культурну картину світу більш автентичною.

Література

1. Колодій, А. (2008). Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. Агора, 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки, 5–14.
2. Жижек, С. (2010). О насилии. Москва: Европа, 122.
3. Бадью, А. (2006). Этика. Очерк о сознании зла. Санкт-Петербург, 126.
4. Саррацин, Т. (2012). Германия: самоликвидация. Москва: Рид Групп, 400.
5. Bugental, J. F. T. (1976). The search for existential identity. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
6. Бердяев, Н. А. (1990). Судьба России. ст. «Национальность и человечество». Москва, 655.
7. Huntington, S. P. (2007). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon and Schuster, 368.
8. Erikson, E. H. (1994). Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton Company.
9. Дрожжина, С. (2004). Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу. Донецьк, 17.
10. Sarrazin, T. (2010). Deutschland schafft sich ab: Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 464.

Рекомендовано до публікації доктор культурології, професор Антонюк В. Г.

Received date 05.07.2019

Accepted date 23.07.2019

Published date 31.07.2019

Лисенко Любов Володимирівна, кандидат культурології, доцент, кафедра мов, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, м. Київ, Україна, 01001
E-mail: lysenko.agapi@gmail.com